

L'Arxiu dels Marquesos de Castelladosrius i la comarca de la Selva

JOSEP FERNÁNDEZ I TRABAL
ARXIU NACIONAL DE CATALUNYA

*El fons Marquesos de Castelladosrius.
Un exemple d'arxiu familiar aristocràtic.*

LA recent publicació de l'inventari del fons Marquesos de Castelladosrius, dipositat a l'Arxiu Nacional de Catalunya, posa de relleu, una vegada més, la riquesa de contingut dels arxius dels llinatges aristocràtics.

Els arxius familiars es defineixen com el conjunt orgànic de documents, sigui quin sigui el seu suport material, produïts, rebuts o conservats per una família o llinatge, i que són el resultat de la seva vida de relació, de l'actuació dels seus membres en els diversos moments històrics i de les activitats relacionades amb la formació i gestió dels negocis i patrimoni. Es formen, tanmateix, per la sedimentació de la documentació generada per la família, com a institució, i per cada un dels seus membres individualment.

Els arxius de la noblesa es caracteritzen pel patrimoni documental ingent que apleguen¹. La gran majoria d'aquests arxius són de titularitat privada, conservats pels hereus de les mateixes famílies que els han produït. Només un nombre reduït, però significatiu, d'arxius es conserven en centres públics². La situació s'agreuja per l'èxode que ha portat els arxius de les famílies de

1. En aquest article parlem de la noblesa en sentit ampli. Inclou, a més de la titulada (ducs, marquesos, comtes i barons), la no titulada (cavallers, donzells, ciutadans honorats i gaudints), és a dir, tots aquells estaments privilegiats de l'Antic Règim. Sobre el tema, veure J.S. Amelang: *La formación de una clase dirigente. Barcelona 1490-1714*. Barcelona, Ariel, 1986, pp. 63-91.

2. Oferim un resum incomplet d'arxius dipositats en arxius públics catalans. *Arxiu*

Nacional de Catalunya: Marquesos de Castelladosrius, Llinatge Moixó, Comtes de Güell-Marquesos de Comillas, Baronia d'Eroles. *Arxiu de la Corona d'Aragó*: Família Sentmenat, Castellvell-Maldà, Marquesos de Monistrol, Ducs de Solferino (Comtat de Centelles), Comtes de Sástago. *Biblioteca de Catalunya*: Marquesos de Saudín. *Centre Borja de Sant Cugat del Vallès*: Família Requesens, barons de Molins de Rei i de Martorell.

F O N T S D O C U M E N T A L S

l'alta noblesa catalana fora del territori català³. Aquest és el cas de l'arxiu dels vescomtats de Cabrera i Bas, d'importància cabdal per a la comarca de la Selva, que es conserva en el palau dels ducs de Medinaceli (Casa de Pilatos, Sevilla).

D'arxius nobiliaris n'hi ha de molt diversos. La riquesa del seu contingut depèn de la importància, poder econòmic i influència que la família va assolir, i, també, de circumstàncies fortuïtes que han acabat determinant la seva conservació amb el pas dels anys. No és el mateix, per exemple, l'arxiu d'un llinatge aristocràtic posseïdor de drets jurisdiccionals sobre determinats territoris que el d'una família de l'alta burgesia urbana, noble també al capdavall, però sense vassalls. Els documents conservats per la primera família inclouran fàcilment privilegis, concòrdies amb les universitats, monopolis, nomenament de batlles i un llarg seguit de papers que es podrien anomenar públics, relacionats amb el govern de llurs baronies. Els documents de la segona família, en canvi, tindran més a veure amb l'explotació i administració d'un patrimoni privat, i per tant seran d'aquest caràcter. Tot i que ambdós arxius ofereixen materials utilíssims per a la història local i comarcal, és indubtable que el caràcter general del primer dels arxius li dóna una major transcendència.

Per a l'Antic Règim, tanmateix, els arxius de famílies aristocràtiques són el reflex d'una determinada organització social i del lloc que el privilegi ocupava en aquella organització. D'aquí que no és difícil de trobar, deixant de banda les particularitats de cada cas, uns trets comuns a tots els arxius familiars. Aquestes característiques comunes es deuen, bàsicament, al rol semblant que les dues famílies jugaven en la societat feudal i a les pràctiques burocràtiques i administratives que tendien a uniformitzar la gestió dels documents i dels arxius familiars. Aquests arxius es caracteritzen per la seva complexitat interna, per la diversitat documental i per l'existència de llargues sèries cronològiques.

a) Complexitat interna: l'arxiu aristocràtic es forma per la unió o agregació de diferents arxius familiars entorn de l'arxiu de la família o llinatge

3. Destaca, en primer lloc, un arxiu vital per a la comarca de la Selva, el Ducal de Medinaceli (Sevilla), que conserva els documents dels marquesats de Pallars, Aitona i Camarassa, dels comtats d'Empúries, Osona i Prades, dels vescomtats de Cabrera, Bas i Vilamur, i de les baronies de Pinós, Mata-

plana, Castissent, Oliola, Juneda, Arbeca, la Floresta, Miralcamp, la Ràpita i altres llocs. A Madrid es conserven els fons de Cardona-Segorb; a Sanlúcar de Barrameda (Medina Sidonia) part dels Requesens; a València l'arxiu del marquesat de Cerdanyola del Vallès.

principal. La família principal és, generalment, la que dóna nom al llinatge i la que ha arribat fins a temps més recents. La política d'aliances familiars duta a terme per la noblesa urbana i rural mitjançant casaments, o el joc de les herències, que motivà la concentració de patrimonis mitjançant pactes matrimonials, llegats i substitucions testamentàries, purificacions de vincles o sentències judicials, han anat provocant, al pas de les generacions, que l'arxiu familiar s'engruixís amb els papers de cada família fusionada o absorbida. Per això els arxivers parlen dels arxius familiars com a "suma d'arxius" o "arxiu d'arxius"⁴.

L'arxiu de la casa marquesal de Castelldosrius és paradigmàtic d'aquest procés de concentració documental. Originàriament, fins al segle XVII, la branca de la família Sentmenat propietària de la baronia de Dosrius (Maresme) havia de tenir un arxiu modest, format bàsicament per papers i pergamins heretats de la desapareguda família Cartellà, anterior propietària de la baronia. Una persistent política matrimonial duta a terme al llarg del segle XVII va donar fruit en la centúria següent: els Sentmenat acumularen, totalment o parcial, el patrimoni i l'arxiu de les famílies Oms de Santapau (els Oms havien incorporat en el segle XV la baronia de Santa Pau), Raset (a través dels Lanuza), Descall i Giginta (aquestes dues darreres a través del llinatge rossellonenc dels Vilanova). Un enllaç afortunat, esdevingut l'any 1769, va incorporar el patrimoni –i per tant l'arxiu– de la família barcelonina dels Puiggener. Els Puiggener, prèviament, s'havien distingit per la seva capacitat integradora, en heretar el patrimoni del llinatge osonenc dels Orís, el qual portava incorporat el patrimoni Vallgornera (Alt Empordà) i Rocafort (Conflent). A mitjan segle XIX, doncs, com a resultat d'aquesta successió de fusions, l'arxiu dels marquesos de Castelldosrius estava format per unitats ben diferenciades: els arxius Sentmenat, Oms de Santapau, Puiggener, Orís-Vallgornera i de diverses famílies emparentades (Güell, Riquer, Lanuza, Cartellà, Baños, Móra, Tafurer, etcètera). El repertori geogràfic que abasta aquest fons familiar és immens, centrat bàsicament a Barcelona, Maresme (Teià, Dosrius i Canyamars), Osona (Orís, Torelló i Voltregà), Gironès (Girona, Quart, Vilademuls i Corantella), la Selva (Arbúcies i Anglès), Alt Empordà (Vallgornera), Baix Empordà (Pals), Conflent (Jóc, Vinçà, Rigardà i Cortsaví) i Rosselló (Oms, Perpinyà i Cotlliure).

4. A. SÁNCHEZ SÁNCHEZ: "Fondos pirenaico-catalanes en el archivo ducal de Medinaceli". *Curs d'Estiu d'Estudis Pirineus. Arxius i patrimoni documental al Pirineu*. La Seu d'Urgell, 1987, p. 4.

Utilitza la mateixa expressió F. Borja DE AGUINAGALDE: *Archivo de Familia. Materiales para un manual*. Gaiak, 1 (Irargi, Centro de Patrimonio Documental de Euskadi), 1991.

F O N T S D O C U M E N T A L S

Enmig del procés de formació natural de l'arxiu familiar, els arxivers cerquen la data teòrica de la seva fundació. Aquesta es produeix en el moment que la família pren consciència d'ella mateixa i explicita la seva voluntat de pervivència. En el cas de famílies nobles, moltes de les quals han efectuat interessants processos d'ascens social a partir d'orígens humils, aquesta voluntat es dona en dos moments diferents: quan el titular disposa **post mortem** quins familiars tenen dret a la seva successió i lliga –vincula– el seu patrimoni per a les generacions futures, o quan es produeix un reconeixement extern per part de l'autoritat.

El reconeixement extern sol coincidir amb la concessió d'una mercè nobiliària. Els Sentmenat, senyors de la baronia de Dosrius, van obtenir el títol marquesal el 1689 i la grandesa d'Espanya el 1701. El primer supòsit, la fundació d'un vincle real i perpetu, es dona a Catalunya amb menys solemnitat que a Castella (el mayorazgo) i generalment mitjançant instrument privat (testament o capitulació matrimonial). La vinculació solidificava en una ficció jurídica la família i el patrimoni i duia aparellada la creació espontània d'un arxiu, entès com a recull i organització dels títols jurídics i altres documents provatoris que es consideraven vitals per al patrimoni vinculat. Manuel de Sentmenat-Oms de Santpau i de Lanuza, primer marquès de Castelladosrius, va fundar el vincle en el seu testament de l'any 1709. Quan el seu fill aconseguí judicialment l'herència dels Oms de Santapau, el 1732, rebia un patrimoni igualment vinculat per un predecessor seu, de la mateixa manera que era vinculat el patrimoni dels Puiggener-Orís-Vallgornera incorporat el 1769.

b) Diversitat documental: les principals escoles arxivístiques han ressaltat la diversitat tipològica dels arxius familiars, al mateix temps que intenten efectuar una classificació a partir de diversos criteris⁵. Des d'un punt de vista diplomàtic, els arxius familiars recullen un llistat de tipus documentals pràcticament inesgotable, alguns dels quals només es troben en aquests tipus d'arxius. Prenent com a referència criteris jurídics, hom distingeix entre els documents de dret privat, bàsicament instruments i escriptures notariales, i documents subjectes al dret públic i administratiu (documentació d'origen judicial, expedients administratius, llicències i mercès, etcètera). Al costat

5. Un resum d'aquest tema es troba a F. Borja Aguinagalde, *op. cit.* i J. FERNÁNDEZ TRABAL: *Els Arxius familiars*

i patrimonials: caracterització i metodologia. Lligall, 4. En premsa.

d'aquestes dues classes, però, es troben els lligalls de la documentació més abundosa: correspondència, documentació administrativa i altres papers d'ús intern. Segons el principi de procedència de la documentació, es distingeix entre els documents produïts o rebuts per la família en el marc de la seva activitat privada i el volum –sovint important– de documentació pública conservada, entre la qual es troben documents relacionats amb l'exercici de càrrecs oficials. Aquesta diversitat porta problemes de classificació dels fons familiars.

La classificació de l'arxiu de Castelldosrius s'ha fet, una vegada feta la organització del fons separant els principals arxius integrants (Sentmenat, Oms de Santapau, Puiggener i Orís-Vallgornera), a partir de l'agrupació dels documents en set seccions temàtiques:

- Genealogia i Heràldica.
- Documentació familiar: certificacions de vida, capitulacions matrimonials i dots, testament i herència, donacions i heretaments, títols i privilegis, etcètera.
- Documentació patrimonial, classificada a partir de criteris geogràfics i després per tipus documentals: compra-vendes, establiments, emfitèutics, registre de la propietat i d'hipoteques, censos, etcètera.
- Documentació administrativa i comptable, classificada respectant l'organització administrativa de la casa de Castelldosrius: administració central i administració descentralitzada dels diversos patrimonis.
- Correspondència rebuda i enviada.
- Documentació judicial: plets civils, enquestes criminals, processos canònics, reculls de sentències i provisions, sentències arbitrals, etcètera.
- Documentació relacionada amb l'exercici de càrrecs de l'administració pública.
- Documentació eclesiàstica: benifets i patronats eclesiàstics, causes pies, butlles i llicències, etcètera.

c) La tercera característica dels arxius familiars és l'existència de llargues sèries cronològiques, sovint ininterrompudes, des de la baixa edat mitjana, que els donen coherència i homogeneïtat. El manteniment d'un patrimoni vinculat amb un component simbòlic important per a la família, i la persistència d'unes mateixes formes de gestió, han generat extenses sèries documentals que faciliten el treball i la investigació.

*Documentació del fons Castellldosrius
relativa a la comarca de la Selva*

El patrimoni selvatà de la casa marquesal de Castellldosrius li pervingué de la família Sentmenat. Aquest llinatge català, originari del castell del mateix nom (Vallès Oriental), va incorporar la baronia de Dosrius i Canyamars pel casament de Galceran Montserrat de Sentmenat, senyor de Santa Fe, amb Elisabet de Cartellà, castlana de Dosrius (1448). Els Cartellà, anteriors castlans de Dosrius (fins a principis del segle XIV es cognominaren Dosrius), incorporaren pel casament de Galceran de Dosrius amb Elisenda de Palau, esdevingut a mitjan segle XIII, un petit patrimoni radicat a Arbúcies (la Selva) i Sant Julià del Montseny (Vallès Oriental). Els seus successors, els Sentmenat, van comprar el domini alodial del castell al monestir de Sant Pere de Casserres i es convertiren en barons de Dosrius i Canyamars (1453).

La línia del llinatge Sentmenat, barons de Dosrius, arrenca d'Enric de Sentmenat i de Sentmenat (1580), i des d'aleshores la baronia de Dosrius ha estat sempre dins de la família. Com ja hem dit anteriorment, Manuel de Sentmenat-Oms de Santapau i de Lanuza, descendent directe de l'anterior, fou creat marquès de Castellldosrius (1689) i gran d'Espanya (1701). El seu fill, Fèlix de Sentmenat-Oms de Santapau i d'Oms, segon marquès, es convertí en castlà d'Anglès per la compra de la castlania efectuada l'any 1732 a la família Olmera.

La documentació de l'arxiu de Castellldosrius de la comarca de la Selva, doncs, fa referència a dos nuclis patrimonials ben diferenciats: Arbúcies-Sant Julià del Montseny (incorporat per la família Sentmenat en el segle XV) i Anglès-la Celler de Ter (incorporat en el segle XVIII). L'administració d'ambdós patrimonis s'ha mantingut diferenciada de la resta de béns de la casa de Castellldosrius fins a l'actualitat.

a) **Arbúcies-Sant Julià del Montseny:** constitueix un dels fons documentals més antics de l'arxiu, amb documentació que reula fins als segles XI-XII. A més dels pergamins, que actualment s'estan inventariant, existeix documentació en paper fins al segle XIX.

Es tracta d'un petit patrimoni agrícola, incorporat pels Dosrius (després Cartellà) en el segle XIII, i pels Sentmenat en el XV. Està format, bàsicament, per tres unitats:

– el delme de la parròquia de Sant Quirze d'Arbúcies, que era tingut en feu pel bisbe de Girona, amb les parròquies agregades de Santa Maria de

QUADERNS DE LA SELVA, 4

Lliors, Sant Pere Desplà, Sant Mateu de Joanet i Sant Cristòfol de Cerdans.

És interessant la sèrie d'arrendaments del delme, bastant sencera des del 1640 fins al 1803.

- documentació de diverses masies del terme a partir del segle XIV (masos Roquer, Congost, Boix, Montjolet, Gener, etcètera). Destaquen les sèries de capbreus, des del 1313 al 1777, i de llevadors, aquesta darrera més tardana (1755-1874).

- documentació de l'antiga quadra, després convertida en masia, del Molar (Sant Julià del Montseny), a partir del segle XIV.

D'aquest patrimoni es conserven els comptes, barrejats amb els dels altres béns de la casa marquesal, en forma de llibres de comptabilitat, a partir de mitjan segle XVI, i els plets judicials. És, en general, una documentació molt apta per a fer estudis d'història agrària medieval i moderna, d'evolució de la renda senyorial, productivitat agrícola, història de les masies, etcètera.

b) **Anglès-la Celler de Ter:** aquest nucli patrimonial va ser comprat pel segon marquès de Castelldosrius al donzell Joan d'Olmera Rajadell i de Raset, el 15 de març de 1732. Estava format per dues unitats clarament diferenciades.

- la castlania del castell d'Anglès (el domini alodial pertanyia als Montcada en la seva qualitat de vescomtes de Cabrera), amb els drets jurisdiccionals inherents a la batllia natural de la vila d'Anglès i parròquies agregades de Santa Maria de Sales o de la Celler i Sant Amanç, el molí fariner d'Anglès, l'escrivania, el dret de mosatssafaria i el patronatge de diversos benifets eclesiàstics.

- la propietat de diverses masies, rendes i censos del terme d'Anglès i de la Celler (masos Tafurer, Draper, Jutglar, Alsina, Rouriques, etcètera).

A diferència de la documentació d'Arbúcies-Montseny, l'arxiu Castelldosrius no va incorporar documentació en pergamí amb la compra de la castlania. Els documents més antics daten de finals del segle XVI i es poden classificar en dos grups:

- documentació de la família Olmera, anteriors castlans d'Anglès (1599-1732). Es tracta d'un conjunt documental força interessant per diverses raons. Els Olmera, família de cavallers i donzells eixida dels Sarrovira, antics batlles naturals del castell d'Anglès, es va veure beneficiada de les dificultats econòmiques dels Montcada. Gastó de Montcada, vescomte de Cabrera, va vendre la castlania d'Anglès amb els drets jurisdiccional annexos a Galceran d'Ol-

F O N T S D O C U M E N T A L S

mera i Sarrovira, l'any 1598. Cinc anys després, el 1603, el mateix magnat va desprendre's de diversos drets i rendes en favor de la universitat d'habitants de la vila, cosa que va iniciar una etapa conflictiva entre el comú d'Anglès i els nous castlans que es va allargar fins al 1625, i que es va solucionar mitjançant diverses concòrdies entre el vescomte, la família de castlans i els habitants d'Anglès. L'arxiu de Castell dosrius, doncs, conserva privilegis, concòrdies i capitulacions sobre l'exercici de la batllia, el dret de l'escrivania pública i altres aspectes jurisdiccionals i governatius molt importants per a la història local d'Anglès.

Dins d'aquest mateix grup sembla interessant el conjunt de documents referits al patrimoni particular dels Olmera. Aquesta família, afavorida per la compra de la castlania als Montcada, inicià una etapa d'adquisicions patrimonials seguida, a finals del segle XVII, d'un procés d'endeutament que els va portar finalment a la venda del patrimoni d'Anglès als Sentmenat. Compra de censals i violaris, vendes a carta de gràcia i altres escriptures notariales serveixen per il·lustrar aquesta petita història d'enlairament i decadència d'una família de la petita noblesa catalana.

– el segon grup de documents, el més extens, és el que fa referència a l'administració de la castlania i del patrimoni comprat pels Sentmenat. Els nous castlans mantingueren una relació menys conflictiva amb els habitants d'Anglès, acceptant d'entrada el contingut de les concòrdies signades pels Olmera. Això i el seu absentisme (els marquesos de Castell dosrius visqueren ocupats en afers polítics fora de Catalunya), a més a més de l'esmoreïment de les jurisdiccions privades en els segles XVIII-XIX, expliquen que els nous castlans administraren els béns d'Anglès com una hisenda privada més que com a senyors jurisdiccionals. Capbreuacions, establiments, arrendaments, llevadors de rendes, llibres de comptabilitat i altres sèries documentals semblants s'allarguen fins ben entrat el segle XX. Destaca excepcionalment la documentació de la notaria d'Anglès, propietat de la família fins a la Llei del Notariat del 1862, un petit conjunt de certificacions sobre el dret de la batllia, i una petita però interessant collecció de plànols de masies i finques.

Abans d'acabar aquest treball caldria fer esment d'un altre arxiu patrimonial dipositat a l'Arxiu Nacional de Catalunya que conté documentació de la Selva. L'arxiu del llinatge Moixó, marquesos de Sant Mori, conserva –a través de l'arxiu de la família fusionada dels Negrell– un conjunt documental considerable sobre la batllia d'Orri del vescomtat de Cabrera (segles XIII-XVIII), actualment en fase d'inventariació. Donat que la vila d'Arbúcies era

QUADERNS DE LA SELVA, 4

part integrant de la batllia d'Orri, ambdós arxius familiars esdevenen complementaris pel que respecta a estudis sobre la comarca de la Selva.

